

Retoryka edukacji i innowacji (cz. I)

Rhetoric of Education and Innovation (part I)

11 (4) 2024

ISSUE EDITORS: AGNIESZKA BUDZYŃSKA-DACA, EWA MODRZEJEWSKA

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Projekt finansowany ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki
w ramach Programu „Doskonała Nauka”.

Doskonała
Nauka II

IWONA PAŁUCKA-CZERNIAK

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-6037-7729>i.palucka-czerniak@ifp.uz.zgora.pl

Nauczanie retoryki w szkole ponadpodstawowej – zaspokajanie potrzeb i przekraczanie oczekiwań

Teaching rhetoric in secondary school – meeting needs and exceeding expectations

Abstract

W artykule przedstawiono analizę wybranych podręczników do języka polskiego dla szkół ponadpodstawowych, koncentrując się na tematach związanych z retoryką i erystyką. W 2019 roku bowiem elementy retoryki zostały oficjalnie wprowadzone do podstawy programowej tego przedmiotu. W 2024 roku pierwsi absolwenci szkół średnich, nauczani zgodnie z nową podstawą programową i korzystający ze zmodyfikowanych podręczników, rozpoczęli studia na uczelniach. Wyżej wymienioną analizę zestawiono z badaniem ankietowym przeprowadzonym wśród tej grupy studentów. Wyniki wskazują, że na ogólnym poziomie identyfikacja zjawisk retorycznych i erystycznych wzrosła. Respondenci wykazali większą znajomość treści związanych z etyką wypowiedzi, grzecznością językową i manipulacją, jednocześnie treści związane z perswazją, argumentacją były gorzej rozpoznawane. Płyne z tego wniosek, że na poziomie nauczania akademickiego wskazane byłoby, aby uzupełnić merytoryczne luki lub uogólnienia z wcześniejszych etapów edukacji, a także wzbogacić programy zajęć o praktyczny trening rozwijania umiejętności retorycznych.

The article examines selected Polish language textbooks intended for upper secondary schools, focusing on the inclusion of topics related to rhetoric and eristic. In 2019, elements of rhetoric were officially incorporated into the curriculum. In 2024, the first graduates of secondary schools, taught according to the new core curriculum and using modified textbooks, entered universities. The article presents the results of a research survey conducted among this group of respondents, indicating that the level of identifying rhetorical and eristic phenomena has increased. The respondents demonstrated greater ease in identifying content related to speech ethics, linguistic politeness, and manipulation compared to those related to persuasion, argumentation, and rhetoric itself. The latter concepts require both in-depth knowledge to supplement the substantive gaps or generalizations from earlier stages of education, as well as practical training to develop rhetorical skills in effectively.

Key words

retoryka, erystyka, edukacja, szkoła ponadpodstawowa, podręcznik
rhetoric, eristic, education, secondary school, textbook

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).
The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Received: 24 July 2024 | Accepted: 20 November 2024

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2024.4.8>

IWONA PAŁUCKA-CZERNIAK

UNIwersytet Zielonogórski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0002-6037-7729>

i.palucka-czerniak@ifp.uz.zgora.pl

Nauczanie retoryki w szkole ponadpodstawowej – zaspokajanie potrzeb i przekraczanie oczekiwań

Dydaktyka akademicka stawia przed prowadzącymi zajęcia z retoryki, erystyki czy sztuki wystąpień publicznych pytanie, z jakim zasobem wiedzy przychodzą na zajęcia studenci, co już zostało zrealizowane na wcześniejszych etapach edukacji, jakiej wiedzy można oczekiwać od studentów jako podstawowej, która w toku zajęć powinna ulec poszerzeniu, zgodnie z Polską Ramą Kwalifikacji dla poziomu VI i VII edukacji. W nauczaniu akademickim zostały już wypracowane formy kształcenia kompetencji komunikacyjnych, w tym w zakresie inwencji, argumentacji (rozpoznawania typów argumentów, ich stosowania), dyspozycji (komponowania tekstu), elokucji (nadania mu formy językowostylistycznej), opanowania pamięciowego oraz jego wygłaszania. Elementy retoryki są wprowadzane do różnego typu zajęć, ale też stanowią osobny program. Warto zatem zadać pytanie, z jakim zasobem wiedzy i umiejętności przychodzą na uczelnie absolwenci szkół ponadpodstawowych.

Odpowiedź na to pytanie daje także wyobrażenie o poziomie transferu wiedzy z obiegu naukowego do szerokiego, społecznego oraz o wpływie nauki na kształtowanie umiejętności społecznych. Dlatego za cele artykułu obrano:

- 1) omówienie obowiązującej na czas powstania artykułu podstawy programowej pod kątem zawartości treści z zakresu retoryki (*Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceum, technikum i branżowej szkoły II stopnia* od 2018 r.),
- 2) analizę wybranych podręczników do szkół ponadpodstawowych w zakresie nauczania retoryki i erystyki,
- 3) omówienie pilotażowych badań pozwalających zweryfikować wiedzę z dziedziny retoryki osób po kształceniu ponadpodstawowym, a pozostających jeszcze na etapie uczenia się.

Dążenie do poszerzenia treści nauczania języka polskiego o zagadnienia z zakresu retoryki jest obecnie widoczne zarówno w opracowaniach naukowych, programowych, jak i materiałach dydaktycznych. Idea, by rozkochać uczniów w retoryce,

rozbudzić kreatywność i pozwolić na twórczą aktywność splata się z potrzebą, by uczeń opanował umiejętność rozpoznawania typów argumentów i świadomego ich doboru we własnej działalności mownej. W aktualnie wykorzystywanych podręcznikach do nauczania języka polskiego na poziomie szkoły ponadpodstawowej pojawiły się zagadnienia i treści związane z retoryką, zgodnie z nową podstawą programową.

1. Materiał źródłowy

Przedmiotem analizy stały się treści powiązane z retoryką w podręcznikach do języka polskiego dla szkół ponadpodstawowych z serii *Ponad słowami* (wyd. Nowa Era, 2019-2023). Pozostałe serie, takie jak *Sztuka wyrazu* (wyd. WSiP) czy *Oblicza epok* (wyd. GWO), a także *Język polski* (wyd. Operon) stanowią tylko punkt odniesienia do prowadzonych analiz. Centrum badania stanowi porównanie zawartości serii *Ponad słowami* z podstawą programową oraz wskazanie, które tematy zdaniem autorów podręcznika łączą się z zagadnieniami retorycznymi i w jaki sposób funkcjonują one w całym zaplanowanym cyklu kształcenia.

Na potrzeby analizy zostało też wykonane pilotażowe badanie ankietowe w celu określenia, które treści programowe i formy działania związane z retoryką jako nauką i dziedziną praktyczną zostały zapamiętane przez uczniów. Ankieta objęła 109 osób, uczniów klas czwartych szkoły ponadpodstawowej (ankieta została zrealizowana w Uniwersyteckim Liceum Ogólnokształcącym w Słubicach) oraz absolwentów szkół ponadpodstawowych (studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego).

2. Stan badań

Liczba opracowań poświęconych obecności retoryki w polskiej szkole stale się powiększa. Aktualizowanie wiedzy na temat wprowadzania treści retorycznych do programów nauczania i podręczników służącym uczniom w procesie edukacji podstawowej i ponadpodstawowej stanowi element refleksji nad celowym, systemowym i sprofilowanym sposobem przekazywania wiedzy na temat retoryki oraz kształtowania umiejętności komunikacyjnych. Badania na ten temat prowadzone są zwykle w powiązaniu z wchodzącymi nowymi podstawami programowymi i reformami edukacji oraz są inspirowane przez środowiska naukowe, które dążą do upowszechnienia wypracowanej wiedzy i unowocześniania, aktualizowania procesu edukacji. Spora część wniosków zawartych w opracowaniach nadal zachowuje aktualność (Lichański 2003; Załęska 2003; Rypel 2008, 2009, 2011, 2012). Już w 2011 r. stwierdzono, że problematyka retoryczna, rozumiana szeroko, jest w programach szkolnych obecna i splata się z wiedzą o komunikacji

interpersonalnej, technikach negocjacji i argumentacji. Wzrastające nasycenie treściami retorycznymi podstaw programowych do przedmiotu język polski wiązało się z „aktualizowaniem klasycznej sztuki wymowy przez współczesnych badaczy” oraz wspólnym namysłem językoznawców i dydaktyków „nad celami i sposobami kształcenia językowego, przystosowanego do wymogów współczesności” (Rypel 2011, 54). Procesowi włączania wiedzy z zakresu retoryki do nauczania w szkole ponadpodstawowej towarzyszyło łączenie tych treści z innymi oraz upraszczanie przekazu. Padały także propozycje utworzenia osobnego przedmiotu, który byłby poświęcony umiejętnościom komunikacyjnym (Gaj 1998).

Zwykle jednak analizy stanu nauczania treści retorycznych nie zawierały opisu właściwej mu podstawy programowej. Na skutek tego nie sposób wskazać, czy proces włączania do niej treści retorycznych uległ zmianie. Trudno ocenić, czy zakres wiedzy powiązanej z retoryką poszerzył się lub zmniejszył, czy nabrał określonego charakteru, a także czy w używanych podręcznikach nastąpiła aktualizacja treści. Oczywiście, dość łatwo jest zgodzić się z tezą, że do nauczania przenika coraz więcej treści związanych z retoryką, zwłaszcza gdy jej pole semantyczne rozszerza się, obejmując kolejne zagadnienia. Łatwo też wpisać w plan dydaktyczny polecenia związane z argumentowaniem, dyskusją, wyrażaniem opinii, ponieważ wiele metod pracy polega na tego typu zadaniach (np. metoda pracy praktycznej – w oparciu o pracę z tekstem, dyskusja, w tym dyskusja problemowa i dydaktyczna, burza mózgów, praca w grupach, drzewko decyzyjne, ogólnie rozumiany projekt). Wszystkie one postrzegane są jako pozwalające doskonalić umiejętności uczniów, przydatne w codziennym życiu, takie jak logiczne myślenie, selekcja informacji, kreatywność czy dyskutowanie. Metody aktywizujące uznawane są za nowoczesne i skuteczne. Próbę ich aplikacji do potrzeb współczesnej szkoły podstawowej i ponadpodstawowej zawiera publikacja *Retoryka – zapomniany fragment szkoły. Szkice metodyczne* (2022, tu szczególnie inspirujące są artykuły Teresy Kosyry-Cieślak i Jarosława Wowaka).

3. Treści powiązane z retoryką w programie nauczania w szkole ponadpodstawowej w latach 2019-2024

W obowiązującej od 2018 r. podstawie programowej szkoły ponadpodstawowej (od 2018 r.) wyodrębniono kwestie powiązane z retoryką w osobnym punkcie i podpunkcie. Umieszczono je w bloku *tworzenie wypowiedzi* i zaprezentowano obok umiejętności związanych z mówieniem i pisanem (*Podstawa programowa kształcenia...* 2022). Podkreślenie znaczenia umiejętności retorycznych znajduje się także w ogólnych celach kształcenia. Na etapie szkoły ponadpodstawowej uczeń powiela pewne treści przekazane w czasie edukacji w szkole podstawowej (Grzechowska et al. 2018), inne poznaje jako nowe.

Na etapie szkoły ponadpodstawowej tworzenie wypowiedzi podzielone jest na mówienie i pisanie oraz zagadnienia nazwane elementami retoryki. W obrębie tych ostatnich wpisane są przede wszystkim efekty dotyczące wiedzy: uczeń rozumie, wskazuje, rozróżnia, rozpoznaje i odróżnia, a także wyjaśnia. Efekty dotyczące umiejętności (zastosowywania wiedzy) dotyczą formułowania tez i argumentów, wyboru właściwej kompozycji. W efekcie uczeń w procesie edukacji:

1. formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
2. wskazuje i rozróżnia cele perswazyjne w wypowiedzi literackiej i nieliterackiej;
3. rozumie i stosuje w tekstach retorycznych zasadę kompozycyjną (np. teza, argumenty, apel, pointa);
4. wyjaśnia, w jaki sposób użyte środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) oddziałują na odbiorcę;
5. rozróżnia typy argumentów, w tym argumenty pozamerytoryczne (np. odwołujące się do litości, niewiedzy, groźby, autorytetu, argumenty ad personam);
6. rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych i stosuje je we własnych tekstach;
7. odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;
8. rozróżnia pragmatyczny i etyczny wymiar obietnic składanych w tekstach reklamy;
9. rozpoznaje elementy erystyki w dyskusji oraz ocenia je pod względem etycznym;
10. rozumie zjawisko nowomowy; określa jego cechy i funkcje w tekście (*Podstawa programowa kształcenia... 2018, 22*).

Treści zamieszczone w sekcji *mówienie i pisanie* zakładają zastosowanie w praktyce wiedzy retorycznej, ponieważ w ramach tych założeń mieszczą się konkretne umiejętności wyrażania własnej opinii, uzasadniania jej w sposób merytoryczny oraz celowego i świadomego kształtowania budowy wypowiedzi. Poza tym uczeń ma umieć pytać, odpowiadać, formułować oceny, redagować informacje, uzasadnienia i komentarze, dyskutować, zareagować na agresję językową, przemawiać i uwzględniać w czasie przemawiania środki pozajęzykowe. Znać przy tym zasady grzeczności językowej, czyli stosować zwroty adresatywne i etykietę językową. Ucząc się tworzenia wypowiedzi, uczeń poznaje i tworzy gatunki użytkowe (takie jak: protokół, opinia, zażalenie) oraz naukowe (wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, notatka syntetyzująca, streszczenie, parafraza, definicja, hasło encyklopedyczne). Wykorzystuje przy tym wiedzę na temat argumentacji.

Szczególną uwagę w programie zwraca się na teksty o charakterze argumentacyjnym, uczeń tworzy ich plan kompozycyjny i dekompozycyjny; interpretując – przedstawia propozycję odczytania tekstu, formułuje argumenty na podstawie

tekstu oraz znanych kontekstów, w tym własnego doświadczenia. Umie przeprowadzić logiczny wywód, w którym sądy będą uprawomocnione. W ramach tych wszystkich działań wykorzystuje wiedzę o języku: korygując własny tekst, stosuje kryteria poprawności językowej i dba o styl.

W wersji rozszerzonej uczeń tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach: esej, interpretacja porównawcza, reportaż, felieton. Poznaje wiedzę dotyczącą budowy przemówień (ich elementy stałe i fakultatywne), rozumie pojęcia rubaszości i sarkazmu oraz rozróżnia ironię w wypowiedzi (jako satyrę, parodię, drwinę lub sarkazm). Nabywa też dodatkowych umiejętności retorycznych: rozpoznaje wywody o charakterze demagogicznym, zna metodę pytań podchwytliwych i sugerujących. W ramach argumentacji stosuje różne typy dowodzenia w wypowiedzi (indukcyjne, dedukcyjne, sylogizmy).

Z umiejętnościami retorycznymi powiązany jest zapis dotyczący kompetencji gramatycznych, konkretnie składniowych, ponieważ uczeń nie tylko rozpoznaje konstrukcje składniowe i ich funkcje w tekście, ale i uwzględnia ich charakter argumentacyjny, wykorzystując je we własnych wypowiedziach. Treści retoryczne mieszczą się także w ramach komunikacji i kultury językowej, gdyż uczeń kieruje się w mówieniu etyką wypowiedzi. Wartościuje wypowiedzi językowe na podstawie kryteriów prawdy – fałszu, poprawności – niepoprawności. Umie rozróżnić pojęcia i zjawiska etycznie negatywnie wartościowane: manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności. Potrafi je w tekstach rozpoznać i scharakteryzować. Stosuje poprawnie zasady etykiety językowej.

4. Analiza realizacji założeń programowych w seriach podręczników *Ponad słowami*, *Sztuka wyrazu*, *Oblicza epok*, *Język polski*

W dostępnych podręcznikach szkolnych treści retoryczne są słabo wyeksponowane. W serii *Sztuka wyrazu* okazjonalnie stosowane są tytuły rozdziałów typu „Erystyka, czyli chwytty wykorzystywane w dyskusji” (2.2¹), „Zjawiska mogące powodować niejednoznaczność wypowiedzi” (3), „Pytania i odpowiedzi. Które służą komunikacji, a które ją zakłócają?” (4). W serii *Oblicza epok* powtarzane są sygnały informujące o umiejętności tworzenia tekstu w nazwie działów dzięki sformułowaniu „Tworzenie własnego tekstu”, np. „Tworzenie własnego tekstu. Wypowiedź argumentacyjna” (2.2 oraz 4). W serii *Język polski* wyd. Operon z retoryką powiązana jest tylko nazwa dwóch rozdziałów: „Retoryka w reklamie. Pragmatyczny i etyczny wymiar obietnic składanych w reklamie” oraz „Mówić,

1. Tu i niżej w nawiasach podawane są odnośniki do poszczególnych tomów i części serii. Na przykład zapis 2.2 oznacza podręcznik do klasy drugiej, część druga.

by przekonać. Przemówienia, homilie, laudacje” (4.1). W serii *Ponad słowami* natomiast znajdują się jasno wyodrębnione w tytule działu „elementy retoryki”, przemieszane jednak z opracowaniami konkretnych gatunków tekstów. Uczeń pracujący z podręcznikiem z serii *Ponad słowami* może łatwiej skojarzyć dane treści z dziedziną retoryczną, ale (zgodnie z programem nauczania) jej rozumienie łączy z treningiem pisania rozmaitych gatunków tekstów. Retoryka wówczas rozumiana jest albo wąsko, jako sztuka argumentacji i przemawiania, albo szeroko, jako nauka tworzeniu tekstu i komunikatu.

Serię podręczników do języka polskiego dla szkół ponadpodstawowych *Ponad słowami* (2019–2022), w zakresie podstawowym i rozszerzonym łącznie, cechuje bardzo wierne przełożenie zawartości podstawy programowej na tematykę rozdziałów. Informacje i zadania bezpośrednio powiązane z retoryką zamieszczane są w osobnym dziale, którego tytuł stale zawiera w sobie identyfikator leksykalny *retoryka*. Na konkretny podręcznik przypada od jednego do trzech rozdziałów realizujących te wytyczne programowe. Trudno jednak dostrzec nadrzędną myśl organizującą przekazywane treści. W pozostałych seriach podręczników zwykle brakuje sygnału mówiącego, że proponowane treści i umiejętności pozostają w związku z retoryką.

4.1. Przemówienie w podręcznikach *Ponad słowami*

Przemówienie jako gatunek pojawia się w materiale do klasy pierwszej. Podawane są trzy typy przemówień: mowy sądowe, okolicznościowe oraz o charakterze dydaktyczno-moralizatorskim (z homilią jako przykładem). Uczniowi przedstawia się etapy przygotowywania mowy, wyliczone w dziewięciu krokach. Klasyczne terminy nie są przywoływane. Z zakresu inwencji w zaleceniach znalazło się określenie celu, adresata, okazji oraz miejsca, a także pozyskanie materiałów do przemówienia, czyli źródeł, w tym publikacji autorytetów w danej dziedzinie. Z dyspozycji wykorzystano utworzenie planu wypowiedzi, zebranie i uporządkowanie argumentów. W zakresie elokucji zwrócono uwagę na poprawność językową, jasność przekazu i użycie zwrotów grzecznościowych. Krok piąty, czyli zalecenie nauczania się na pamięć mowy lub sporządzenia planu, odpowiada klasycznemu działowi pamięci (*memoria*). W czterech ostatnich krokach, które mieściłyby się zwykle w wygłoszeniu, podkreślono dykcję, postawę ciała, gestykulację, tempo i dynamikę wypowiedzi, kontakt wzrokowy i odpowiedni ubiór. Po bloku teoretycznym pojawiają się propozycje ćwiczeń. Samo przemawianie jako działanie mowne pojawia się jako temat główny tylko raz w całym cyklu podręczników.

4.2. Elementy kompozycji w podręcznikach *Ponad słowami*

Część zagadnień, przedstawianych w sekcji „tworzenie wypowiedzi z elementami retoryki”, poświęconych jest przede wszystkim rozpoznawaniu określonych gatunków tekstów użytkowych i ich tworzeniu. Najczęściej przy tej okazji znajdują się też treści związane z układem kompozycyjnym tekstu, np. *wypowiedzi argumentacyjnej* (1.1, s. 101-102), *przemówienia* (1.1, s. 105), *planu* (1.1, s. 181). Trójczłonowość kompozycji określana jest jako zasada uniwersalna, właściwa wszystkim gatunkom tekstu. Uczeń otrzymuje schematy kompozycyjne poszczególnych gatunków tekstów, a jego zadanie polega na ćwiczeniu ich wykonania (częściowego lub całkowitego). Zwykle najpierw ma odtworzyć schemat, a następnie w oparciu o pozyskaną wiedzę wykonać nowe, bardziej twórcze zadanie (stworzyć tekst na zadany temat wedle żądanej kompozycji). Niekiedy treści związane z kompozycją są poszerzone o dodatkowe wskazówki, uszczegóławiające wytyczne.

4.3. Zagadnienie argumentacji i spójności w podręcznikach *Ponad słowami*

Bardzo szybko, bo już w pierwszej klasie, uczeń przypomina sobie pojęcie *wypowiedzi argumentacyjnej* oraz *argumentu*, które poznał w szkole podstawowej (por. Grzechowska et al. 2018). Argument w podręcznikach *Ponad słowami* został zdefiniowany jako „wypowiedzenie o charakterze ogólnym dowodzące słuszności tezy (mające postać zdania oznajmującego)” (1.1, s. 101). W podręczniku typy (rodzaje) argumentów są następujące:

- logiczne – polegają na formułowaniu ogólnego wniosku na podstawie szczegółowych informacji, czyli przesłanek;
- rzeczowe – opierają się na konkretnych informacjach: faktach, danych liczbowych, cytatach, opiniach autorytetów,
- odwołujące się do emocji – wywołują u odbiorcy uczucia pozytywne (...) lub negatywne; powinny stanowić jedynie uzupełnienie argumentacji logicznej (1.1, s. 101).

Jak widać, ta typologia różni się od tradycyjnego porządku, tj. podziału na argumenty nieartystyczne (rzeczowe) i artystyczne (logiczne i emocjonalne). Warto w tym miejscu przypomnieć uwagę Jerzego Ziomka, że „Pierwszą czynnością, którą należy dokonać przy opisie teorii argumentacji, jest odróżnienie artystycznego rodzaju argumentacji (*genus probationum artificiale*) od nieartystycznego (*genus inartificiale*)” (2000, 92). Odwołania do lektur szkolnych uznaje się w podręczniku za argumenty rzeczowe. Tym samym w jednym rzędzie stawia się treści lektur z tymi, o których Jerzy Ziomek pisze następująco:

dowody pochodzące z niewątpliwych stwierdzeń materialnych, zeznań świadków, przysięg, powszechnej opinii, poprzednich wyroków oraz tortur (co dotyczyło zeznań składanych przez niewolników). Rzecz w tym, że w tych wypadkach mówca nie mógł nikogo o niczym przekonywać,

mógł co najwyżej (i do tego ograniczała się jego sztuka) odpowiednio i zręcznie wnioski z tych dowodów wpływające wykorzystać dla swojej strony) (2000, 92).

Twierdzenie, opierające się na przesłankach płynących z lektur, jako argument rzeczowy oceniane jest w kategorii prawdziwości bądź fałszu, a nie prawdopodobieństwa. Stąd bierze się kategoria błędu rzeczowego w wypracowaniu maturalnym, a także błędu kardynalnego. Przykładem tego ostatniego byłby np. sąd, że „Jacek Soplica z utworu *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza nie zabił Stolnika”. Dowodzenie tezy opartej na treściach zawartych w lekturach bliższe jest jednak argumentacji artystycznej, częstszej w stylu doradczym i pokazowym niż w sądowym. Ma miejsce wówczas, gdy uczeń oceni postać lub jej czyny, np. stwierdzając, że „Jacek Soplica to wspomniały Polak, patriota, bohater tragiczny”. Podręcznik proponuje, by uczeń najpierw przeprowadził rozumowanie analityczne, aby przytoczyć argumenty z tekstów (1.1, s. 56), za i przeciw (1.1, s. 64), a następnie zaproponować własne argumenty do danej tezy. Zakłada się więc, że wnioski będą prawdziwe, o ile prawdziwe były przesłanki. Kiedy jednak uznaje się, że uczeń w konsekwencji ma wypowiadać swoje opinie (1.1, s. 64), to nie pojawia się żaden sygnał, że przechodzi od argumentów rzeczowych (z dowodu czy znaków) do argumentów artystycznych, które wiążą się z wartościowaniem, mają charakter aksjologiczny. W efekcie przyjmuje się założenie, że uczeń przedstawia fakty (prawdę obiektywną), prezentując treści mieszczące się w zakresie moralności, estetyki i etyki.

Treści te są powtórzone w części 2.1, gdzie oprócz typów argumentów przedstawiono zabiegi językowe i środki stylistyczne wzmacniające perswazyjność oraz środki pozajęzykowe, które mają wynikać z typowych reakcji ludzi (2.1, s. 295-297). Na tym etapie uczeń otrzymuje już wybrane informacje o chwytach erystycznych, ale bez żadnego sygnału o specyfice tego typu argumentu. Później poznaje także (na poziomie rozszerzonym) sposoby wnioskowania, dowodzenie oparte na indukcji i dedukcji oraz sylogizmy i ich wartość w argumentacji.

W podrozdziałach poświęconych tworzeniu gatunków użytkowych argumentacja i jej przykłady, a także cechy komunikatu i środki językowostylistyczne są przywoływane, jednak treści te nie są łączone z nazywaniem i określaniem umiejętności perswazyjnych. Podobnie w sekcji poświęconej dyskusji proponowane są ćwiczenia na dobór argumentacji, ale cały fragment nie jest identyfikowany z umiejętnościami retorycznymi (2.2). Zatem treści związane z umiejętnością argumentowania są w podręcznikach rozsiane i często niepowiązane z retoryką. Przy omówieniu tworzenia wypowiedzi argumentacyjnej zwraca się uwagę także na spójność tekstu. Uwarunkowana jest ona jednością tematyczną tekstu oraz stosowaniem odpowiednich zabiegów językowych (1.1, s. 103). Na spójność sytuacji, tematu mowy, zachowania mówcy zwraca się także uwagę przy okazji definicji przemówienia (1.1, s. 105), choć nie przytacza się zasady stosowności.

4.4. Zagadnienia dotyczące perswazji i manipulacji w podręcznikach *Ponad słowami*

Omówienie typów perswazji i językowych oraz pozajęzykowych środków perswazji, połączonych z powtórzeniem wiedzy o argumentacji, znajduje się w pierwszej części podręcznika do drugiej klasy. Natomiast w części drugiej odnaleźć można treści retoryczne w podstawie programowej i podręczniku wpisane do wiedzy o komunikacji. To tutaj, w rozdziale poświęconym mechanizmom manipulacji, porusza się ogólnie kwestię grzeczności w komunikacji, poprawności językowej i etyki wypowiedzi (etyki słowa). Jej wyznacznikiem ma być wzajemna szczerłość i jawność intencji komunikacyjnych oraz współpraca nadawcy z odbiorcą. Etycznym zachowaniom przeciwstawia się agresję, obrażanie, kłamstwo, manipulację, szantaż, zrywanie kontaktu (ale tylko z powodu uprzedzeń i stereotypów). W ciąg niewłaściwych zachowań, rozumianych jako nieetyczne, włączona jest postawa nacechowana naiwnością – nieuwzględnianie nieszczerości rozmówcy.

Rozważania nad etyką wypowiedzi połączone są z treściami z zakresu pragmatyki – przytoczona jest w skrócie koncepcja reguł konwersacyjnych i maksym Herberta Paula Grice'a. Następnie pojawia się pojęcie perswazji i manipulacji oraz dwa zestawienia przykładów pozajęzykowych i językowych zabiegów, służących manipulacji oraz perswazji, które mają na celu pomóc w rozróżnieniu obu pojęć. Za manipulację uznawane jest kłamstwo, przeinaczanie, celowe wprowadzanie w błąd (m.in. przez przemilczanie, wybiórczy, niekompletny przekaz informacji, tak utworzony, by sprawiał wrażenie kompletnego, wprowadzanie nadmiaru informacji), powoływanie się na „pseudoautorytety” i powszechność twierdzeń, a także techniki ingracyjne (schlebianie i komplementowanie) oraz zastraszanie. Manipulacją ma być ponadto powoływanie się na stereotypy i wzmacnianie przekazu poprzez gesty i mimikę. Wszystkie te zabiegi są wartościowane jednoznacznie negatywnie.

Zabiegi perswazyjne natomiast są przedstawione jako względnie neutralne, to znaczy mogące również pełnić funkcję manipulacyjną. Należą do nich m.in. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, inwersje, apostrofy. Dodatkowo wprowadza się w tym miejscu pojęcia hiperbolizacji, wartościowania (przez wyrazy wartościujące), a także wyjaśnia apostrofy, wykrzyknienia, eufemizmy, podając przykłady. W jednym szeregu z nimi wylicza się jako środki perswazji zdania oczywiste i ogólne, pytania sugerujące i podchwytliwe, zabieg wprowadzenia „my” inkluzywnego. Erystyka jawi się tu jako zupełnie odrębna dziedzina, zajmująca się zachowaniami nieetycznymi w komunikacji.

Kolejny podrozdział poświęcony jest intencji wypowiedzi. Wraz z nią omawia się znaczenie dosłowne i ukryte, a to ostatnie nazywa się implikowanym. Jest ono

utożsamiane z presupozycją. Następuje uogólnienie obu zjawisk do treści sugerowanej w komunikacie. W konsekwencji implikatura konwersacyjna, presupozycja i ironia są utożsamiane z manipulacją. Autorzy podręcznika przy ich omawianiu stosują określenia asekuracyjne, sygnalizujące niejednoznaczność („presupozycja bywa wykorzystywana w nieuczciwej argumentacji”, 2.2, s. 189) lub dookreślające zjawisko („fałszywa presupozycja”, 2.2, s. 189), ale ogólny przekaz jest jasny – są to środki niezgodne z etyką. Ten cykl informacyjny kończy się ćwiczeniami, w ramach których uczeń m.in. ma tak dopasować kontekst do wypowiedzi, by po określeniu intencji nadawcy, jego celu i zamiarów okazało się, że w komunikacji zaszła manipulacja; ma przygotować wypowiedź o charakterze manipulacyjnym oraz zastanowić się, jak można w takiej sytuacji się obronić. Można zatem uznać, że na tym etapie wiedza i umiejętności powiązane z manipulacją mają służyć ochronie ucznia.

W kolejnym bloku zawarte są informacje o erystyce jako sztuce prowadzenia sporów, którą łączy się ze sztuką dyskusji. Pojawia się definicja erystyka jako ‘osoby biorącej udział w sporze’. Z pojęciem sporu łączone są działania nieetyczne. W ramach tego podrozdziału wyjaśniane są błędy logiczne, stosowane świadomie, uznawane za sofizmaty. Następnie jako argumenty erystyczne przytacza się argument do osoby (*ad personam*), odwołujący się do litości (*ad misericordiam*), niewiedzy (*ad ignorantiam*), autorytetu (*ad verecundiam*) i do groźby (*ad baculum*). W końcu następuje wyliczenie nieetycznych metod pozwalających pokonać przeciwnika w dyskusji. Uczniom zaleca się demaskowanie i nazywanie podejrzanych chwytów, wskazywanie błędów logicznych, co ma pozbawić je skuteczności i zapewnić możliwość obrony przed nimi. Podstawowym warunkiem dobrej dyskusji ma być dbanie o rzeczowość i uczciwość.

Na koniec w jednym cyklu informacyjnym przedstawiona jest demagogia jako zjawisko specyficzne w działaniu polityków. Celem demagogów ma być pozyskanie słuchaczy, uzyskanie ich aprobaty dla głoszonych poglądów i idei dzięki użyciu pochlebstw, obietnic, fałszywych uogólnień, niepełnych prawd czy wzbudzaniu emocji. Cechą wywodu demagogicznego jest, zdaniem autorów podręcznika, używanie haseł, symboli, wyrażen wzbudzających radość, entuzjazm i nadzieję lub lęk i poczucie zagrożenia, składanie obietnic (ale tylko wówczas, gdy następuje ich nagromadzenie) oraz schlebienie społeczeństwu lub wybranym grupom społecznym, a także odwoływanie się do pierwotnych instynktów, przesądów i stereotypów. W podręczniku granica między lojalnymi i nielojalnymi zachowaniami wobec odbiorcy jest przedstawiana jako wyrazista, jednoznaczna. W efekcie wzbudzanie emocji u odbiorcy, chwalenie go, a także uogólnianie (rozumiane jako rozszerzanie argumentów, twierdzeń, wniosków, wyciągniętych z konkretnych faktów) może być identyfikowane z manipulacją. Jako utrwalenie

treści proponuje się uczniowi utworzenie własnej listy niepokojących zachowań komunikacyjnych, odnalezienie w wypowiedziach błędów logicznych i chwytów erystycznych oraz na etapie produkcji wytworzenie dialogów i scenek, ilustrujących użycie środków erystycznych, wyrażenie oceny programów wyborczych, napisanie tekstów perswazyjnych i erystycznych na zadany temat, a także takich, które argumenty erystyczne obalą. Są to więc już w pewnej mierze zadania uczące, jak używać forteli w dyskusji.

W końcowym podrozdziale mieszczą się treści poświęcone różnicom między dyskusją, sporem a kłótnią. Zdefiniowana zostaje istota dyskusji, zgodnie z którą celem przedstawiania różnych poglądów jest wielostronne omówienie problemu, poszukiwanie punktów wspólnych oraz wspólne podjęcie decyzji. Następuje przedstawienie pięciu typów dyskusji: debaty, panelu, negocjacji, forum, okrągłego stołu, burzy mózgów oraz omówienie reguł grzecznościowych w dyskusji i sporze, w podziale na zachowania promowane i niedopuszczalne. Na zakończenie omówione są cechy i przejawy agresji językowej, takie jak plotka, obelga, oszczerstwo, drwina, groźba. Uczeń zapoznaje się z wyliczeniem środków językowych właściwych agresji językowej, do których zaliczono wulgaryzmy i wyrazy poniżające, pogardliwe, epitety wartościujące negatywnie, ironię, metafory oceniające i emocjonalne, uogólnienia, porównania (animalistyczne) oraz używanie określonych końcówek fleksyjnych i formantów (głównie tworzących zgrubienia). Od wytłumaczenia zjawiska agresji językowej autorzy podręcznika przechodzą do mowy nienawiści, tzw. hejtu, a także do sposobów reagowania na agresję językową. Ćwiczenia praktyczne prowadzą do wykształcenia umiejętności odróżniania krytyki od agresji słownej. Uczniowie wykonują zadania na materiale tekstowym, tworzą odpowiedzi osłabiające agresję słowną oraz uczestniczą w dyskusji. Bardzo dokładnie wskazane są etapy przygotowania dyskusji: zebranie argumentów za i przeciw, przeprowadzenie refleksji i własny wybór danej opcji oraz zabranie głosu w dyskusji – poprzez zredagowanie swoich wypowiedzi (2, cz. 2). Charakterystyczne jest to, że zalecane działanie ma charakter pisemny, co przecież znacząco wpływa na dobór argumentów oraz sposób komunikowania się.

W ostatnim podręczniku (nominalnie przeznaczonym dla klasy czwartej, w technikum realizowanym w klasie piątej) perswazyjność i manipulacja omawiane są przy okazji analizy reklamy jako gatunku i zjawiska społecznego (4, s. 410). Bardzo silnie wybrzmiewa połączenie manipulacji z operowaniem stereotypem w reklamie oraz nawiązywaniem do mitu arkadyjskiego. W dziale *Kształcenie językowe* (3.1, s. 201-212) przedstawiona jest ironia. Przypisane są jej rozmaite funkcje: dydaktyczna, dyskursywna, impresywna, ludyczna i retoryczna. Ta ostatnia wyjaśniona jest tylko jednym zdaniem: „ironia służy wzmocnieniu argumentacji” (3.1, s. 206). Dyskusję natomiast, jako metodę dydaktyczną, wielokrotnie

proponuje się w ramach pracy nad tekstami, np. na temat „Czy człowiek współczesny jest w stanie zrozumieć starożytnego Rzymianina?” (1.1, s. 37). Sygnalizują ją też polecenia w stylu „Porozmawiajcie w klasie o tym...” (1.1, s. 51), „podyskutowujcie w klasie o tym...” (1.1, s. 57).

4.5. Zagadnienia dotyczące środków stylistycznych, figur i tropów retorycznych w podręcznikach *Ponad słowami*

Uczeń w pierwszej klasie poznaje tzw. „środki retoryczne”, wśród których autorzy podręcznika podają apostrofę, wykrzyknienie, powtórzenie, paralelizm, inwersję, pytanie retoryczne, wyliczenie (1.1, s. 105). Jaka jest różnica między stylistycznymi i retorycznymi środkami, a także co stanowi podstawę podziału na środki językowe i pozajęzykowe – tego podręcznik nie wyjaśnia. Nie wprowadza też terminów *figury* i *tropy* retoryczne. Warto podkreślić, że autorzy podręcznika używają pojęcie „środek retoryczny” zgodnie z zapisami podstawy programowej, w ramach której w punkcie III.1., podpunkcie 4., wskazane są umiejętności z zakresu tworzenia wypowiedzi. Zgodnie z nimi uczeń wyjaśnia, „w jaki sposób użyte środki retoryczne (np. pytania retoryczne, wyliczenia, wykrzyknienia, paralelizmy, powtórzenia, apostrofy, przerzutnie, inwersje) oddziałują na odbiorcę”. Pojęcie *środki retoryczne*, rozumiane intuicyjnie, pojawia się już na etapie kształcenia w szkole podstawowej, a także w publikacjach naukowych z nim związanych (Domagalska-Trzebuchowska 2019, 266).

5. Ankieta dotycząca elementów retoryki w nauczaniu

Na potrzeby zweryfikowania choćby pobieżnego stopnia korespondencji pomiędzy założeniami programowymi i realną edukacją została przeprowadzona ankieta wśród 112 respondentów: studentów Wydziału Humanistycznego, Wydziału Nauk Społecznych, Wydziału Budownictwa Uniwersytetu Zielonogórskiego oraz absolwentów Uniwersyteckiego Liceum Ogólnokształcącego w Słubicach w roku 2024. Część z nich była kształcona na podstawie starszych podstaw programowych, przeznaczonych dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjum i szkoły ponadpodstawowej (68 osób), część w oparciu o zreformowaną podstawę programową, realizowaną w ośmioletniej szkole podstawowej i ponadpodstawowej (41), kilkoro zadeklarowało inną ścieżkę edukacyjną (3 – nie były brane pod uwagę w dalszej analizie). Osoby, które uczyły się zgodnie z wcześniejszymi podstawami programowymi, urodziły się w 2003 r. lub wcześniej. Grupa osób uczących się zgodnie z nową podstawą programową do liceum objęła roczniki urodzone w 2004 roku i później. Łącznie badaniem zostało objętych 109 osób, w tym 62% stanowili absolwenci gimnazjum, a 38% osób ukończyło ośmioletnią szkołę podstawową.

Specyfikę respondentów ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Ankieta – wiek respondentów w korelacji z podstawą programową		
Typ absolwenta	Razem liczba osób*	%
Absolwent po gimnazjum – ur. 2003 i wcześniej	68	62
Absolwent po ośmioletniej szkole podstawowej – rok urodzenia 2004, 2005, 2006	41	38
Razem	109	100

*bez osób deklarujących uczenie się w ramach innej ścieżki edukacyjnej

Źródło: badanie własne

Badanie objęło osoby zdające maturę z języka polskiego w stopniu podstawowym (około 75%) lub podstawowym i rozszerzonym (około 25%). Kilkanaście z nich zadeklarowało, że w czasie studiów uczyło się przedmiotów zatytułowanych *retoryka*, *retoryka i erystyka*, *sztuka wystąpień publicznych* jako przedmiotu na studiach (około 10%). Pierwsze pytania miały na celu sprawdzenie, czy absolwenci kojarzą treści retoryczne i erystyczne oraz czy zauważyli wprowadzenie ich do procesu uczenia się. Pytanie zostało sformułowane szeroko: *czy uczyłaś, uczyłeś się retoryki i erystyki na danym etapie edukacji*. Nie precyzowało, czy chodzi o poszczególne treści z zakresu tej materii, czy o osobny przedmiot. Z założenia bowiem wiadomo było, że osobnego przedmiotu o takiej nazwie w programie szkolnym nie ma. Spośród osób objętych starszą podstawą programową 19% respondentów zadeklarowało, że retoryki uczyło się w szkole podstawowej i gimnazjum. W szkole średniej w tej grupie treści z zakresu retoryki zapamiętało 18% ankietowanych, a erystyki – 7%. W grupie absolwentów uczonych zgodnie z nową podstawą programową na poziomie szkoły podstawowej 32% z nich wskazało, że spotkało się z retoryką i 17% z erystyką, a na poziomie szkoły ponadpodstawowej – 41% z retoryką i 15% z erystyką. Ilustruje to tabela 2.

Tabela 2. Ankieta – deklaracje respondentów na temat treści retorycznych w edukacji				
	Absolwent po gimnazjum	%	Absolwent po ośmioletniej szkole podstawowej	%
W szkole podstawowej i gimnazjum				
Uczył się retoryki	13	19	13	32
Uczył się erystyki	0	0	7	17
W szkole ponadpodstawowej				
Uczył się retoryki	12	18	17	41
Uczył się erystyki	5	7	6	15
Razem	68	100	41	100

Źródło: badanie własne

Jak widać, wzrósł odsetek osób, które potrafią wskazać, że uczyły się retoryki i erystyki na etapie szkoły podstawowej i średniej. Nadal jest on jednak niski, obejmuje mniej niż połowę osób ankietowanych, objętych kształceniem zgodnie z nową podstawą programową.

Następnie respondenci odpowiadali na pytanie, czy uczyli się pisać bądź wygłaszać przemówienie. Odsetek osób zapoznanych z przemówieniem jako gatunkiem jest większy niż tych, które kojarzą przemówienie z retoryką. Ilustruje to poniższe zestawienie (tabela nr 3).

Tabela 3. Deklaracje respondentów na temat ćwiczenia umiejętności tworzenia i wygłaszania przemówień				
Deklaracja	Absolwent po gimnazjum	%	Absolwent po ośmioletniej szkole podstawowej	%
W szkole podstawowej i gimnazjum				
Uczył się pisać przemówienie	16	23	21	51
Wygłaszał przemówienie	20	29	18	44
W szkole ponadpodstawowej				
Uczył się pisać przemówienie	32	47	16	39
Wygłaszał przemówienie	29	43	14	34
Razem	68	100	41	100

Źródło: badanie własne

Z badania wynika, że kompetencje tworzenia przemówienia jako tekstu pisanego są częściej trenowane. Procent osób, które miały kontakt z przemówieniem jako gatunkiem w szkole podstawowej, jest wyższy w grupie osób kończących ją po reformie edukacji. Sięga połowy uczących się. Jednak procent osób, które na etapie szkoły średniej pisały i wygłaszały przemówienie jest w tej grupie niższy w stosunku do grupy uczącej się zgodnie ze starą podstawą programową. W obu przypadkach jednak nie obejmuje nawet połowy badanej grupy.

Kolejne pytanie dotyczyło perswazji i manipulacji. Mniej niż jedna trzecia absolwentów gimnazjum i ośmioletniej szkoły podstawowej zadeklarowała, że uczyła się o perswazji i manipulacji. Osoby uczące się zgodnie z nową podstawą programową bardziej zapamiętały treści związane z manipulacją niż z perswazją. Tematykę grzeczności językowej i argumentacji natomiast zapamiętało aż blisko 70% respondentów w obu grupach. Ponad 50% ankietowanych po ośmioletniej szkole podstawowej zaznaczyło, że uczyło się na etapie szkoły średniej odróżniać manipulację od perswazji. Większy okazał się także procent osób uczących się o typach perswazji oraz o stosowaniu argumentów w grupie pracującej zgodnie z nową podstawą programową. Ilustruje to tabela 4.

Tabela 4. Deklaracje respondentów na temat uczenia się o perswazji, manipulacji, argumentacji				
Deklaracja	Absolwent po gimnazjum	%	Absolwent po ośmioletniej szkole podstawowej	%
W szkole podstawowej i gimnazjum				
Uczył się o perswazji	21	31	10	24
Uczył się o manipulacji	17	25	12	29
Uczył się o grzeczności językowej	48	71	28	68
Uczył się, jak argumentować	49	72	28	68
W szkole ponadpodstawowej				
Uczył się o typach perswazji	10	15	15	37
Uczył się, czym się różni perswazja od manipulacji	18	26	21	51
Uczył się stosować argumenty	32	47	29	71
Razem	68	100	41	100

Źródło: badanie własne

Po cyklu pytań ogólnych respondent miał wymienić znane mu typy mów (przemówień) oraz argumentów, a także wskazać, w którym wieku powstała retoryka jako nauka. Bardzo często ankietowani nie odpowiadali na te pytania lub zamieszczali adnotację „nie wiem”, „nie pamiętam”. W nielicznych odpowiedziach w obu grupach respondenci wymienili następujące typów mów: „uzasadniające, osadzające, oceniające”, „apelacyjne i ostrzegawcze”, „oficjalne i informacyjne”, „oficjalne i nieoficjalne”, „motywacyjne i propagandowe”, „monologowe i formalne”, „okolicznościowe, polityczne, sądowe i kazanie”, „oficjalne, emocjonalne, perswazyjne i informacyjne”, „ogłaszające”, „publiczne i otwarte”. Spośród wszystkich ankietowanych (109 osób) tylko 6 (5%) znało podział argumentów na logiczne i emocjonalne oraz rzeczowe. Blisko jedna czwarta wiedziała, że retoryka powstała w starożytności. Spośród badanych tylko dwie osoby były w stanie wyjaśnić i utworzyć sylogizm, w tym jedna studiująca nauki ścisłe i druga na kierunku humanistycznym, po akademickich zajęciach z retoryki. Kilkanaście osób poprawnie zdefiniowało argument *ad personam*.

Ankietowani mieli także za zadanie wyjaśnić w pytaniu otwartym, czym jest manipulacja. Kojarzyli ją z działaniem na korzyść nadawcy, o czym świadczą wypowiedzi: „Sztuka dostosowywania konkretnych czynników pod własne korzyści”, „przekonywanie... żeby uzyskać dla siebie jakąś korzyść”. Poza tym określali ją jako działanie niejawne, co ilustrują przytoczenia: „Wpływ na drugą osobę

lub grupę osób, w taki sposób aby osoba/osoby do których kierowana jest manipulacja nie zdawały sobie z niej sprawy”, „Ukierunkowanie zachowania innych osób bez ich świadomości”. Część osób podkreślała nieetyczny charakter działania słowami: „narzucanie komuś swojego zdania, niekoniecznie zgodnego z prawdą”, „niemoralne działanie w celu namówienia innej osoby/grupy osób do zmiany poglądów/zachowań”, za pomocą nieetycznych środków: „nakłonienie kogoś do robienia czegoś... za pomocą sztuczek, kłamstw i podstępu”. Następnie respondenci mieli wybrać i wskazać spośród siedmiu wymienionych zabiegów językowych te, które ich zdaniem są manipulacyjne. Według nich manipulacja dokonuje się głównie przez kłamstwo, przemilczenie i schlebienie adresatowi. Część osób za manipulacyjne uznała także wulgaryzmy, zwroty do adresata, ironię i metafory.

Podsumowując, wypada stwierdzić, że obecna podstawa programowa nauczania języka polskiego oraz dostępne materiały dydaktyczne, a zwłaszcza zawarte w serii podręczników *Ponad słowami*, w szerokim zakresie wprowadzają treści powiązane z retoryką do edukacji szkolnej na etapie edukacji ponadpodstawowej. Jednak poziom identyfikowania retoryki czy erystyki jako umiejętności lub dziedziny wiedzy wśród absolwentów jest niski (poniżej 50%). Wynikać to może ze słabego wyeksponowania treści w procesie nauczania, w specyfice nazw rozdziałów i podrozdziałów podręcznika oraz ich zawartości. Może też być związane pomijaniem tych zagadnień przez uczniów i nauczycieli. Absolwenci szkoły ponadpodstawowej zwykle nie znają wskazanych w podstawie programowej elementów wiedzy, takich jak typologia mów czy argumentów, a tym bardziej nie potrafią zdefiniować czy stworzyć konkretnych typów argumentów. Poziom wiedzy jest bardzo nierówny w tym względzie. Nie sposób nie zauważyć jednak, że wśród osób objętych nową podstawą programową poziom wiedzy na temat retoryki podniósł się. Jednocześnie mniej osób miało okazję w szkole trenować umiejętności wygłaszania mowy.

Treści programowe zawarte w nowej podstawie programowej i w podręcznikach nie zostały jeszcze w pełni wprowadzone do praktyki szkolnej. Poziom wiedzy absolwentów szkoły ponadpodstawowej na temat retoryki rośnie powoli. Tym samym nie można uznać, że absolwenci znają treści podstawowe z zakresu retoryki po zakończeniu edukacji w szkole ponadpodstawowej. Nie ma zatem konieczności modyfikowania dotychczasowych programów zajęć i poszerzania ich zakresu tematycznego. Najprawdopodobniej podstawowe potrzeby studentów będą wynikały z braków wiedzy na temat retoryki i niezbędnego prostowania zbyt wielu uogólnień, które pojawiły się na wcześniejszych etapach edukacji. Nie można zakładać, że studenci przychodzący na kurs retoryki znają typy argumentów, rozpoznają sylogizmy, umieją je tworzyć. Należy jednak spodziewać się, że lepiej rozpoznają chywy erystyczne i zjawiska nieetyczne, grzeczne i niegrzeczne

zachowania komunikacyjne, zjawisko manipulacji, ponieważ poświęca się im wiele miejsca w edukacji. Na etapie studiów pierwszego stopnia studenci będą zatem oczekiwali przekazania fundamentalnej wiedzy, a także treningu podstawowych umiejętności przekonywania i przemawiania oraz pogłębienia umiejętności rozpoznawania i stosowania chwytów erystycznych. Opanowanie podstaw pozwoli na pogłębienie umiejętności argumentowania, zabierania głosu w publicznej dyskusji, przemawiania na forum publicznym, moderowania dyskusji i debaty. Dopiero wówczas możliwe jest osiągnięcie efektów uczenia się, zaplanowanych na poziomie VI i VII Polskiej Ramy Kwalifikacji. Jednak ich osiągnięcie będzie wymagało dużego nakładu czasu i pracy, ponieważ istnieje duża rozbieżność między zakładanym a realnym poziomem wiedzy i umiejętności z zakresu retoryki i erystyki absolwentów szkół ponadpodstawowych, którzy rozpoczęli studia.

Bibliografia

Literatura podmiotu

- Chmiel, Małgorzata, Cisowska, Anna, Kościerzyńska, Joanna, Wróblewska, Aleksandra.** 2019. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony 1, cz. 1*, Warszawa: Nowa Era.
- Chmiel, Małgorzata, Cisowska, Anna, Kościerzyńska, Joanna, Kusy, Helena, Równy, Anna, Wróblewska, Aleksandra.** 2019. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony 1, cz. 2*. Warszawa: Nowa Era.
- Cisowska, Anna, Kościerzyńska, Joanna, Kusy, Helena, Równy, Anna, Wróblewska, Aleksandra.** 2020. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony 2, cz. 1 i 2*, Warszawa: Nowa Era.
- Cisowska, Anna, Ginter, Joanna, Kościerzyńska, Joanna, Matecka, Małgorzata, Równy, Anna, Wróblewska, Aleksandra** 2021. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony, 3, cz. 1 i 2*, Warszawa: Nowa Era.
- Baczyńska-Wybrańska, Joanna, Cisowska, Anna, Ginter, Joanna, Kościerzyńska, Joanna, Matecka, Małgorzata, Wróblewska, Aleksandra.** 2022. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony, 4*, Warszawa: Nowa Era.
- Grzechowska, Julia, Grzybowska, Natalia, Cisowska, Anna.** 2018. *Teraz egzamin ósmoklasisty. Repetytorium z języka polskiego dla szkoły podstawowej*. Warszawa: Nowa Era.
- Polska Rama Kwalifikacji. s.a. <https://prk.men.gov.pl/polska-rama-kwalifikacji-prk/> (dostęp: 22.08.2024).
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum.* 2022. <https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum> (dostęp: 1.04.2024).
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski.* 2018. <https://ore.edu.pl/2018/03/podstawa-programowa-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia> (dostęp: 1.04.2024).

Literatura przedmiotu

- Domagalska-Trzebuchowska, Anna.** 2019. „Wypowiedzi ustne uczniów szkoły podstawowej na lekcjach języka polskiego – analiza wybranych umiejętności retorycznych w kontekście badań i praktyki edukacyjnej”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis* 285: 265-276.
- Gaj, Beata.** 1998. „Kultura języka z retoryką, czyli o nowej koncepcji programowej”. *Nauczyciel i Szkoła* 2 (5): 90-96.
- Kosyra-Cieślak, Teresa.** 2022. „Renesans retoryki – retoryka renesansu. O kształceniu umiejętności z zakresu retoryki w liceum i technikum”. W *Retoryka – zapomniany fragment szkoły. Szkice metodyczne*, red. Maria Gudro-Homicka, 128-143. Warszawa: Difin.
- Lichański, Jakub Z.** 2003. „O niezbędności retoryki. Nauczanie retoryki w szkole. Analiza podręczników”. W *Uwieść słowem, czyli retoryka stosowana*, red. Jakub Z. Lichański, 81-93, Warszawa: „DiG”.
- Rypel, Agnieszka.** 2008. „Retoryka w tradycji i współczesności edukacyjnej”. W *Tradycja a nowoczesność*, red. Ewa Woźniak, 653-662. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Rypel, Agnieszka.** 2009. „Retoryka a paradygmaty kulturowe, mity i programy w komunikacji społecznej (na przykładzie dyskursu edukacyjnego)”. *Forum Artis Rhetoricae* 3/4: 113-143.
- Rypel, Agnieszka.** 2009. „Współczesny podręcznik nauczania języka polskiego – ewolucja gatunku”. *Białostockie Archiwum Językowe* 9: 269-280.
- Rypel, Agnieszka.** 2010. „Typy retorycznych strategii komunikacyjnych w wybranych podręcznikach języka polskiego”. W *Aspekty komunikacji w kształceniu polonistycznym*, red. Jacek Krawczyk i Renata Makarewicz, 87-98. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Rypel, Agnieszka.** 2011. „Dydaktyka retoryki – retoryka w dydaktyce. O możliwościach wykorzystania retoryki w doskonaleniu procesu edukacji”. W *Dydaktyka retoryki*, red. Barbara Sobczak i Halina Zgółkowa, 54-60. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Rypel, Agnieszka.** 2012. *Ideologiczny wymiar dyskursu edukacyjnego na przykładzie podręczników języka polskiego z lat 1918-2010*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Święcicka, Małgorzata, Peplińska, Monika.** 2007. „Świadomość retoryczna studentów w kontekście nauczania retoryki”. W *Perspektywy polskiej retoryki*, red. Barbara Sobczak i Halina Zgółkowa, 49-59, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Wowak, Jarosław.** 2022. „Retoryka i potrzeba jej kształcenia dzisiaj – retoryka to przywilej, którego musimy uczyć”. W *Retoryka – zapomniany fragment szkoły. Szkice metodyczne*, red. Maria Gudro-Homicka, 157-162. Warszawa: Difin.
- Załęska, Maria.** 2003. „Ponad poprawność: retoryka a kształcenie umiejętności twórczych”. W *Uwieść słowem, czyli retoryka stosowana*, red. Jakub Z. Lichański, 27-40. Warszawa: „DiG”.
- Ziomek, Jerzy.** 2000. *Retoryka opisowa*. Warszawa: Ossolineum.